

Egy 65 éves „fiatal költő” információs bankja

SZÜLETÉSNAPI INTERJÚ TÓZSÉR ÁRPÁDDAL

– *A szülőföldnek a magyar irodalomban meghatározó helye, szerepe van. Mit jelent számodra Gömörország, s az a kisfalu (Péterfala), ahol születted?*

– A „szülőföld” a művészetek örök kifejezési anyaga. Legalább annyira az, mint a „szülőnyelv”. S ha a művész időnként szembe is helyezkedik vele, mint például Joyce a maga Dublinjával, vagy a mítoszok egébe emeli, mint Garcia Marquez a columbiai Aracataca-Macondót, az még azért mindig szülőföld, azaz olyan szó a nyelvben, amely semmivel sem helyettesíthető.

S itt nem véletlenül emlegetem a nyelvet: a szülőföld az író kifejezési anyagában olyan *nyelvtárgy*, amely mérhetetlenül gazdag, sokágú jelentésével tulajdonképpen egy újabb jel a több nyelvi jel között. Megismétlem: nem jelentés (az is persze), hanem jel, egy plusz jel az író jelrendszerében. Az én szülőföldem a számomra akkor is a magyar ábécé *negyvenegyedik* hangja-betűje, ha a „Péterfala” szót a verseimben már legalább harminc éve nem írtam le. Az én Péterfala-Dublinomat az utóbbi évtizedekben „Közép-Európának” és „Mittel úrnak” hívták. Ezekben a „nyelvtárgyakban”, jelekben a *szülőföld* ugyan bizonyos ironikus felhangot kapott, de azért szülőföld maradt.

– *1935-ben születted, október 6-án, a vértanúk napján. Születéseddal „predestinált” életedben gyakran voltál kötekedő, makacs (mint a hitvitázók). A „vértanúság” – szerencsére – elkerült, az erkölcsi és esztétikai igényeid megfogalmazásának a módjában viszont mintha egy időben lett volna efféle hajlam... Vagy Te ezt másként gondolod?*

– Hátborzongató, hogy most, október 6-án az én esetleges „vértanúságomat” emlegeted. Életem (főleg fiatalságom) során ugyanis bizony elég sokat voltam a „vér-tanúság” küszöbén is. Nem tudom, milyen kozmikus konstellációnak (vagy egyszerűen csak a családi géneknek és hagyományoknak?) köszönhetően, de nagyon sokáig hajlamos voltam rá, hogy a sértéseket (vagy a sértéseknek vélt gesztusokat, sőt szóbeli megjegyzéseket is) azonnal és tettelesen toroljam meg. Mivel azonban hipertrófiás igazságérzetemhez „hipertrófiás” fizikumot, sajnos, nem örököltem, a testi konfliktusokban rendszerint én maradtam alul. S veréseimnek nemegyszer volt „tanúja” a vérem (ha mindjárt csak az orrom vére is), sokszor sötétedett úgy el velem a világ, hogy az már akár egy klinikai halállal fölért. Nehezen tanultam meg, hogy tettelességre nem ragadtathatom magamat, s nemcsak azért nem, mert számomra a testi konfliktusok az elmondottak miatt minden esetben végzetesek lehettek volna, hanem azért is, mert az ilyenfajta tettelességgel a mi hiperbonyolult társadalmunkban természetesen már semmit sem lehet megoldani.

Egyszóval nehezen tanultam meg „ösztoneimet szublimálni”, de hogy végre megtanultam (megtanultam?), azt nem kis mértékben éppen a versnek, a költészetnek, az irodalomnak köszönhetem. Pécsi Györgyi emlegeti verseimmel kapcsolatban a „forma katarziszt”, nos a költészet számomra valóban hosszú ideig volt ösztöneimet fegyelmező forma, a fizikális tragédia nélküli katarzisz és túlélés lehetősége. Az „ösztön-tett-forma” képletben az „ösztön” helyére csak később került a „gondolat”.

Az érzelmesség persze még a 65. születésnapját ünneplő, tehát öregedő költő szájából sem szép, mégis azt kell mondanom, hogy a költészet civilizáló fegyelme nélkül én most bajosan ünnepelnék, elpusztultam volna fiatalon, mint ahogy családom, gömöri rokonságom nem egy tagját fiatalon agyonverték.

– *Ha a múltat akarnád bevallani, miről beszélnél először?*

– Nem vagyok róla meggyőződve, hogy A *Dunánál*-féle direkt történelem-bevallás a vers feladata. Ahogy arról az előbb már szóltam, én, versben a legkorábbi időkben is inkább az egzisztenciális „bűneim” bevallását tartottam fontosnak. Az emlékirat, emlékezés, dokumentum stb. műfajában viszont hatvan év fölött már mindenkinek kötelezővé tenném a „vallomást”. Az időben, a történelemben ugyanis minden megélt és megírt élet, sőt akár egy véletlenszerű feljegyzés is mitizálódhat, irodalmi értéket nyerhet. Például a fennmaradt középkori szöszedetek, az ún. glosszáriumok ma szinte már versnek hatnak.

– *Alig múltál tízéves, amikor a körülmények (a szlovákiai 46–47-es kitelepítési akciók) arra kényszerítettek, hogy szüleiddel együtt elmenekülj a szülőföldedről. Hogyan élnek bened azok az évek?*

– Ezt a múltamat, látod, valóban „be kellene vallanom”, itt még határozott adósságaim vannak. Az 1947 körüli szomorú élményeimből évekkel, évtizedekkel ezelőtt ugyan már írtam egy verset (az volt a címe, hogy *Fejezetek egy kisebbségtörténelemből*, talán emlékszel rá), de a téma sokkal összetettebb, az élmény mélyebb, mintsem hogy egy verssel el lehessen intézni, s talán nem is a vers műfaja itt a legadekvátabb. A szlovákiai magyarság háború utáni megpróbáltatásaiból, tragédiáiból egy *A Musza Dag negyven napja* hatású művet lehetne írni, csak meg kellene keresni hozzá a művészileg megfelelő formát, ami alatt főleg azt értem, hogy az anyagból nem történelmi tablót kellene kreálni, hanem egzisztenciális drámát. A csehországi s magyarországi kitelepítések, s a 3–4 éves jogfosztottságunk, sajnos, produkált épp elég ilyen egzisztenciális konfliktust.

S itt nemcsak a különböző határokon át történő menekülésekre, a vagonlétre, s a közben történt számos tragikus halálesetre gondolok, hanem például az olyan család drámákra is, amelyek egyikének, gyermekként, én magam is szemtanúja voltam: mikor 1948-ban, egyéves magyarországi hontalanságunkból hazatértünk, apám fejszével hajtotta ki a saját testvéröccsét a házunkból (aki távollétünkben, hogy ő mondta, „kiigényelte” azt a szocialista államtól).

Szóval mára nagyon elfelejtettük ezeket a keserves időket. De nemcsak az irodalmunk amnéziás ilyen vonatkozásban, érthetetlenül feledékenyek a politikusaink is. Mire gondolok? Arra például, hogy a németek minden lehetőséget megragadnak az egykori német kitelepítések problémájának a felszínen tartására, de a Szlovákiából kitoloncolt 70–80 ezer magyar ügye teljesen elsüllyedt valahová a semmibe. Mintha meg sem történt volna. S nem elég, hogy a szlovák közvélemény magáról a tényről sem tud semmit, lassan már mi magunk is pusztán „áttelepülésről” és „lakosságcseréről” beszélünk, holott ezek a kifejezések megszorító jelzők nélkül az önkéntesség elvét hordják magukban, mi pedig, akik ezeket az időket a saját bőrünkön tapasztaltuk meg, nagyon jól tudjuk, hogy a csehországi deportációk (amelyek elől az én családom Magyarországra menekült!), vagy a későbbi ún. magyar-szlovák lakosságcsere a számunkra mennyire nem volt önkéntes.

Summa summarum: a nagy, történelmi bocsánatkérések közepette talán mi is megérdemelnénk egy bocsánatkérő szót az illetékesektől, az egyéb aktuális jóvátételekről már nem is szólva!

– *Az ötvenes években Komárom volt a mentsvára azoknak, akik Szlovákiában anyanyelvükön akartak művelődni. Egy nemzedék rajzolt ki onnan! Mi maradt meg benned azokból az emlékekből, mit adott az Alma Mater?*

– Az egykori komáromi gimnázium nimbusza nem biztos, hogy megérdemelt. Az igaz, hogy akkor Komárom mentsvár volt, hisz 1950-ben Szlovákiában még nem volt máshol magyar nyelvű középiskolai tanítás, de ezt a ténytet, s a diákközösség rendkívül színes, ihlető nevelő voltát leszámítva nekem tulajdonképpen nincsenek jó emlékeim Komáromról. Persze, a kommunista totalitarizmus legsötétebb éveiben (1951–54-ben) jártam oda, s akkoriban bárhol tanultam volna, mindenhol a totalitarizmus szellemével találkozom, de ez mitsem változtat a tényen, hogy az Alma Mater Komáromja számomra a privát történelmem „sötétségkorszaka”. S ezt főleg azért kell ilyen keményen kimondanom, mert a kegyelet rendszerint összekeveri a dolgokat. Én is leírtam néhányszor, hogy Komárom „mentsvárunk” volt, de a félévszázados, immár történelmi távlatból azt is látnom kell, hogy a tanári karunk – egy-két kimagasló képességű, de reáltantárgyakat oktató tanárt leszámítva – semmiben sem különbözött más iskoláink tanári karától. S ez alatt azt értem, hogy a korábbi bencés vagy polgári humanista hagyományokból mi ott nem sokat éreztünk. Éreztünk viszont egy rendkívül kemény mozgalmi szellemiséget, amely engem, az álmos, múzeumi levegőjű Rimaszombatból jött könyvmolyt is csaknem neofita buzgalmú mozgalmárrá tett, azaz nem jó irányba fordított. S ha mégis valami más lett belőlem, akkor szinte ennek a szellemiségnek az ellenére lettem más, de ebben sokkal inkább segítettek diáktársaim, mint tanárain.

– *Mikor gondoltál először arra, hogy akár költő is lehetne belőled? Egyáltalán: gyermekkorodban mi akartál lenni?*

– Nem emlékszem rá, mikor írtam az első versemet, úgy tűnik, egyszerre tanultam beszélni és verselni. A családi hagyomány megörököltette, hogy különböző alkalmakor már iskoláskorom előtt is sokszor mondtak velem verset, s ha megakadtam, gátlás nélkül belerögtönöztem a szövegbe.

De olyan 17–18 éves koromig, azt hiszem, afféle rigmusfaragó deákpoéta voltam. S ez a kezdeti korszak későbbi „költői eszmélkedésemnek” többet ártott, mint használt. Túlságosan sokáig tudtam és hittem úgy, hogy a vers a ritmussal és rímmel egyenlő. A mélyülés Illyés hatására kezdődött el bennem, az ő – enyémhez hasonló – gyermekora, élményvilága döbentett rá, hogy az igazi vers ott kezdődik, ahol a jelentés is művészi jellé, azaz formává válik. Illyés Gyula 1952-ben vagy 53-ban Komáromban járt, s akkor kezdtem ismerkedni a verseivel.

– *Költőként volt-e neked is „fényes szellők” korszakod?*

– Ha a „fényes szellők” korszak alatt költészetünk ötvenes évekbeli mozgalmi periódusát érted, akkor azt kell mondanom, hogy hál’istennek, nem. Ez talán meglepően hangzik azok után, hogy az előbb éppen komáromi „mozgalmár” múltamról beszéltem, de akkoriban egyrészt nagyon kevés verset írtam, másrészt amit írtam is, inkább naiv diáktémákról szóltak, s nem a „fényes” jövőnkéről, s egyéb akkori „szellőkről”.

– *Minek tartod magad, poeta natusnak, vagy poeta doctusnak, melyik kedvesebb számodra, a született vagy a tudós költő?*

– A kettő a mai költőben már távolról sem válik markánsan szét. Úgy mondanám, hogy a korábbi poeta doctusi témákat (irodalom, képzőművészet, filozófia, a kifejezési forma maga) a mai költő a poeta natus érzelmi habitusával éli meg. Ami meg a klasszikusokat illeti: egyre több poeta natusukról derül ki, hogy tulajdonképpen poeta doctus volt, hogy imitálta a „természet vadvirága” színét, illatát, tövisét, s pontosan az imitáció magas művészi foka jelenti az esztétikai kvalitásait. (Legutóbb Margócsy István bizonyítja be egy kitűnő tanulmányban a magyar költészet legtermészetesebb „vadvirágáról”, Petőfi Sándorról, hogy tulajdonképpen poeta doctus volt.)

– *Milyen vonzások és vonzódások szerint alakult az életed? Kik voltak a példaképeid, kedvelt íróid, költőid, mestereid?*

– Erre a kérdésre nekem nagyon nehéz lenne válaszolnom, mert annak a meggyőződésemmek megfelelően, hogy egy stílust akkor érthetünk meg árnyalataiban is, ha magunk is kiprobáljuk, szinte minden versolvasmányomat/élményemet „alkotásban” is magamévá tettem. Most Varró Dánielnél tartok. De kezdem néha Walter mesternél, vagy – mondjuk – a „tavi költőknél” is. S talán éppen ezért érzem magamat időnként még ma is „fiatal költőnek”. Úgy fiatalnak, ahogy az ötvenes-hatvanas-hetvenes években nagyon gyakran nevezünk harminc-negyven éves makacs újra-kezdőket „fiatal költőknek”. En is örök újrakezdő vagyok...

– *De most komolyan: a ti költői indulástok (1958) a sematizmus végnapjaira esett, csak hogy 1956 a történelemben is kitörölhetetlen cezúra... Szerinted a tehetségetek kérdése volt, hogy a szlovákiai magyar irodalomban ti lettetek a „kezdet”, vagy a kor állította vissza az irodalom/művészet természetes rendjét?*

– Hadd toldjam meg a kérdéseidet egy újabb kérdéssel. Képzeljük el a jelenkori magyar költészet „legmakácsabb avantgardistáját”, a mi Cselényi Lacinkat húszévesen az ötvenes évek legelején! Írt volna-e vajon ő Sztálin-verset? Nem lehet tudni. Amikor valóban húszéves volt, 1958-ban, akkor már nem divatoztak a kultusz-versek, de korábban, ha Sztálin-verset nem is, ún. „traktoros verset” még Juhász Ferenc és Nagy László is írt, s az egyáltalán nem kis tehetségű Zelk Zoltán meg bizony nemcsak Sztálinról, hanem Rákosiról is szerzett egy kantátát. Nos, ismerve Cselényi megszállott irodalmi ellenzékiességét, mégsem valószínű, hogy őt a körülmények bármikor is kurzusköltővé tehetnék volna.

Más kérdés, hogy ugyanez a Cselényi egy interjúban azt mondja: Weöres *A hallgatás tornya* c. kötetét, amely tudvalevően 1956-ban jelent meg, ő csak Párizsban, 1965-ben olvasta, mert korábban nem tudott hozzájutni. Egyáltalán nem véletlen tehát, hogy az induló Cselényire Juhász Ferenc költészete hat, és nem – mondjuk – Weöresé. Vagyis: nagyon nehéz megítélni, hogy a tehetség alakítja-e a körülményeket, vagy a körülmények a tehetséget, hogy nekünk volt-e „szerencsénk” az 58-as indulásunkkal, vagy a kornak volt szerencséje velünk.

Egy biztos: Cselényi (vagy, mondjuk, én) 1956-ban és korábban, a világtól elvágtott Gömörpanyiton (én Gömörpéterfalán) vagy akár Pozsonyban hiába akart (akartam) volna Weöres hatása alatt írni, ha nem juthatott (nem juthattam) hozzá Weöres könyveihez, de hogy a szlovákiai magyar költők zöme még 1965 után sem olvasta Weörest (és persze a világlírárt, hisz pl. a Dobossy László szerkesztette *Mai francia költők*, s benne René Char, Henri Michaux és mások, más 1958-ban megjelent, s nem Párizsban, hanem Budapesten), azt már nem lehet a körülmények, a történelem rovására írni.

– Az „áttörés” metaforájaként vagy korszaknyitó jövőképként is felfogható az ismert és sokat emlegetett *Férfikor* című, 1958-ból való versed. Értékrendedben azonban – láthatón – megfakult ez a mű, hisz sem a *Genezis* (1979) című gyűjteményes kötetedbe nem vetted fel, sem a közelmúltban kiadott összegyűjtött verseid, a *Négy negyed* (1999) nem tartalmazza...

– Nekem tulajdonképpen gyűjteményes verskötetem mint olyan – az 1985-ben megjelent *Köröket* leszámítva – nincsen. A *Genezis* is, a *Négy negyed* is bizonyos sajátos szerkezet szerint „működik”, s azok a versek, amelyeket ez a szerkezet nem vett be, kimaradtak. A *Körök*nek nincs szerkezete, csak kronológiája, s a *Férfikor* benne is van! E vers tehát nem az értékrendemben fakult meg: egyszerűen újabb kötet-konceptió-imbán nem találja a helyét. Egyáltalán nincs viszont kizárva, hogy még írok olyan terjedelmesebb művet, amelyben e mű direkt társadalmi elkötelezettsége is szerepet, esetleg új funkciót kap.

– A *Négy negyed* című köteted ciklusait szokatlan módon állítottad össze. Az első ciklusban a *Genezis* c. köteted rendezési elvét követed, később a versek megírásának kronológiájához igazodsz. Mi indokolja ezt a rendbogyó megoldást?

– A *Négy negyed* cím tkp. a négy utolsó kötetemre (*Genezis*, *Adalékok*, *Történetek Mittel úrról*, *Leviticus*) utal. A *Genezis* viszont – válogatva, ciklusokba komponálva – tartalmazza a régebben, az 1979 előtt írt verseimet is, még hozzá visszafelé haladva az időben. Ilyenféleképpen tehát a „*Négy negyed*” életműegész s idő- és műegész is akar jelenteni.

– A *Genezis* megjelenésekor az volt a terved, hogy öt könyvbe foglalod a „világidőt”. A szándék teljesítése megakadt vagy csak késik?

– Már rég várom, hogy valaki a fejemre olvassa „ifjúságomnak e vétkét”! Igen, valamikor szerénytelenül valóban „pentateuchust” (könyvet) terveztem, a *Genezis* lett volna a nyitó kötete, korai verseimből összeállítottam egy olyan válogatást, amely az *Exodus* címet viselte (látod, abban benne volt a *Férfikor* is!), de szerencsére ez a válogatásom nem jelent meg, 1997-ben viszont megjelent a tervezett *Öt ötöd* harmadik darabja, a *Leviticus*. A *Négy negyed* hátsó borítóján aztán töredelmesen beismertem, hogy „úgy látszik, csak az isteni dolgok ötös osztatúak”, azaz nagyképp istenkísértés lett volna a mózesi *Öt ötöd* mintájára „pentateuchusba” erőltetni az életművem, s hozzá még a többi szent címet is kisajátítanom. *Numeri* és *Deuteronomium* tehát már nem lesz.

– A „rész élménye helyett az egész élményéből kell verset csinálni” – vallottad egykor Eliot és Ezra Pound verseszményét. Manapság miből építkezel?

– A művész mindig részből építkezik, de egészet épít. Sokan viszont a „posztmodern” irodalom alapkritériumát épp abban látják, hogy ez a stílusiskola a részekből valamiféle halmazt, azaz központ nélküli szövegorganizációt képez. Eszerint én nem vagyok posztmodern (persze nem is akarok az lenni). Szerintem nem a világ létezik Egészként (azt én is inkább részekben, töredékeiben, sőt töredékesnek tapasztalom), hanem az ember. Legalább is sikeres perceiben egész, s ilyen sikeres perce a műve, amely, hogyha nem egész, akkor nem mű, hanem valóban csak egy nagy rakás – halmaz.

– Az volt annakidején a szándékom, hogy „a nagy egységesülésben” magad is egységesülj, felszámold „műfaji hasadtságodat”. Verseidet tanulmányaidhoz akartad közelíteni. Sikerült?

– A *Genezis*ben ezt a műfaji egységesülést a gyakorlatban is megpróbáltam. Nem egészen az lett belőle, amit elképzeltem, de – mint a középkori alkimisták, akik az

aranycsinálás helyett a szappancsinálás módját fedezték föl – én is fölfedeztem valamit: a meglehetősen torz, de azért járó, működő, gesztikuláló, élő Mittel-verseket.

– *Mely verseidet, köteteidet tekinted költői pályádon „fordulópontnak”?*

– A *Genezis* mindenképpen fordulópont. A Mittel-ciklusnak akkor is ez a kezdete, ha benne a „Mittel” szó még le sem íródik. A *Genezis* beszéd- és szerkesztésmódja már felismerhetően mittel-i. A *Leviticus* is fordulópont akart lenni (a Mittel-versekhez képest), de a visszhangjáról ítélve ez távolról sem olyan sikeres fordulat, mint a *Genezis* volt. Dehát a „fordulatok” mindig az időben mutatják meg létüket, igazi természetüket.

– *A Mittel-jelenség valóban új korszakot jelentett munkásságodban. De Mittel úr nemcsak szimbólum nálad, hanem maszk is. A találgatásokkal ellentétben – bevallásod szerint – nem Zbigniew Herbert Cogitója volt számodra a példa, hanem Kálnoky László Homálynoky Szaniszlója. Az alakcsere, a próteuszi alkat megjelenítése, a kalandozó szellem kiteljesítése volt számodra a fontos, vagy egyfajta kiábrándultság, relativizmus költői megfogalmazása? Van ebben az alakmásban valami a citoyenember eszményeiből és csalódásaiból is?*

– A kérdéseidben válaszok is vannak. Nem egy interjúmban elmondtam már, hogy a Mittel-versek a korábbi Közép-Európa-elképzeléseim paródiái. S hogy míg komolyan vettem a Közép-Európa-eszméimet, addig a kutya sem figyelt föl rájuk, de amikor két-ségbeesésemben elkezdtem önmagamon, azaz a megszemélyesített Közép-Európán gúnyolódni, egyszeriben „sikeres lettem”. A kezdet kezdetén tehát volt a csalódás, aztán jött a kiábrándulás, és – Homálynoki Szaniszló! A többit, az alakcsereket, a kalandozás szenvedélyét, a relativizmust aztán már a látszólag torz, kötetlen forma hozta magával, a szövegalkalom megszülte a maga tolvaját: a citoyen-ember paródiáját, egyszerűen Mittel urat.

– *Másként írnak ma verset a költők, mint korábban? Szerinted mi változott meg?*

– Igen, másként írnak, de ez a „másként” nem mindig válik a vers javára. Ha, mondjuk, a nyelv is négy dimenziós, mint a tér, akkor a mai költészet csak három nyelvi dimenzióval dolgozik, az a kiterjedése hiányzik, amelyben a jelentés éppen jellé válik, vagy másként fogalmazva: a mai versnek a köldökszinórja hiányzik, amellyel az emberhez, s egyáltalán az alakuló létezéshez kötődne, s amelyen keresztül a megújulásához szükséges impulzusokat kapná. A mai költő készpénznek veszi Gadamert és Wittgensteint, akik szerint a nyelv világtapasztalat, s a nyelv világán túl nincs értelmezhető világ, egyszerűen a mai költői nyelven nem lehet kimondani a teljes embert, kozmikus „fekete lyukak” tátognak az olyan korábbi fogalmak helyén, mint a szerelem, szeretet, család, élet, halál, s ennél fogva a mai vers többnyire steril. A mai költő a „világszerűséget” lekezeli, valami versen túlnak tartja, s nem látja, hogy a költő igazi feladata a „világszerűséget” is szövegszerűséggé, formává, esztétikumává alakítani.

– *A költő soha nem is akart más módon lenni, mint „világszerű” és „szövegszerű” ... Az egyszeri és kimondhatatlan ma is izgatja a költőket?*

– Nem izgatja. Mindent benne tudnak a nyelvben, ennél fogva a nyelven és emberen túli, a rejtélyes, a metafizikus nem lehet tárgya a versnek.

– *Mi a fontosabb a költő számára: a valóság, a képzelet vagy a szöveg?*

– A mai költő a „valóságot” a képzelet tartományába utalja, s tulajdonképpen mindkettőt elveti. Marad számára a puszta szöveg mint alfa és ómega. A szöveg számomra is mindenek fölött fontos, hisz azzal dolgozom, de szerintem a valóság s a képzelet is

szöveggé, formai elemmé tehető, mégpedig úgy, hogy ennek az új formai elemnek a jelentése már nem a „valóság” és „képzelet” eredeti jelentésével lesz azonos, hanem a versben és olvasóban kialakuló új, és semmilyen más eszközzel meg nem fogható „ki-mondhatatlannal”, egyszóval a művészi kommunikáció során a korábbi jelentés az alfabetikum egy plusz betűje lesz.

– *A kortárs költők gyakorlatában a „szöveg szövedéke” nem mindig kap új szilárdságot. Az „értelem költői inkarnációja” nem vált általánosan meghatározóvá. Pedig Gadamer számára (az előbbi kifejezések ugyanis tőle valók) a vers ma is „csoda”. „...a versben visszatér a nyelv valamibe, ami alapjában ő maga: a gondolkodás és történet mágikus egységéhez... a szó eljövetele... a hang pótolhatatlan egységében egyben az értelem meghatározhatatlan többszólamúságát szólaltatja meg” – vallja a modern irodalom pápája.*

– A „szöveg szövedéke” a klasszikusaink gyakorlatában sem kap szilárdságot. A „szilárdság” az olvasóban alakul ki, s mindig csak egy-egy pillanatra. Régen rossz annak a versnek, amelynek a jelentései kimeríthetők, megszilárdíthatók. Természetesen Gadamer sem „szilárdság”-párti.

– *Azon kevesek közé tartozol, aki költőként megkülönböztetett figyelemmel követi a filozófiai áramlatokat. Mennyire biztonságos a „követési” távolságod?*

– Ha arra gondolsz, hogy verseim nem csúsznak e át időnként a száraz bölcséletbe, akkor remélem, hogy lehet a válaszom „nem”. Viszont ha a teoretikusoknak, filozófusoknak szabad átkalandozniuk a lírába (Nietzsche, sőt Derrida műveiben a bölcsélet mindig tömény líra is), akkor – mértékkel – mért ne kalandozhatna át a lírikus is a bölcséletbe? A múzsák és a különböző tudatformák termékeny keveredésének a korát éljük.

– *Hazai vizekre evezve, hogyan ítéled meg a magyar irodalom helyzetét Szlovákiában az elmúlt fél évszázadban? A „másodkéz” irodalmának fenyegetése (mely a két világháború közötti kisebbségi irodalmakban ott kísértett) megszűnt; értékkeremtés dolgában hogy állunk?*

– Úgy vélem, nagyrészt még mindig komprádor, azaz értékközvetítő és nem értéktermelő irodalom vagyunk. Ékes bizonyítéka ennek a legtöbb könyvet kiadó kiadónk, a Kalligram működése: évi termésének csak nem egész egy negyede származik hazai magyar szerzőktől. Még mindig nagyon kevés az olyan írónk, aki meghatározóan beleszólna a magyar irodalom egészének az alakulásába. Az erdélyi magyar irodalomnak legalább 10–15 ilyen jelenkori írója-költője van, a vajdaságiaknak is van majdnem anynyi, nekünk 1-2. Miért van ez így? Nagyon régen foglalkoztat e rejtély, nem tudok rájönni a nyitjára. Már az is megfordult a fejemben, hogy esetleg a nyelvünkkel van baj. Hogy eddig mindig az irodalmi életünkben, az intézményeinkben kerestük a hibát, holott esetleg egyszerűen a nyelvérzékünk nem elég szilárd; hogy magyarul szólva: nem tudunk magyarul szólni. Tudom, hogy ez így mellbe vágó, de hallgassuk meg csak a rádióban, tévében nyilatkozó politikusainkat, pedagógusainkat, hogy az egyéb értelmiségieinkről már ne is szóljak. Aztán hallgassuk meg az erdélyieket, a vajdaságiakat! A különbség – az utóbbiak javára – ég és föld. A mi nyelvünk kulturálatlan fél nyelv, vagy még nem is fél nyelv. S ha az értelmiségünk, a közéletünk nyelve, kultúrája nem teljes értékű, akkor hogyan lehetne teljes értékű az irodalmunké? Ha pedig egy népcsoport nyelvtelen, akkor az annyit jelent, hogy irodalomtalan is.

– *Milyen szerinted az utánpótlásunk helyzete? Kísért még az az állapot, melyet A homokóra nyakában című esszévezérlatodban fogalmaztál meg, miszerint „nagyon hamar előlegezünk bizalmat, rangot” kezdő íróinknak?*

– Sajnos, mára már a „bizalmat előlegezők” is elhallgattak. Korábban ez úgy működött, hogy egy-egy renomé idősebb írónk felfigyelt egy-egy fiatalra, s beharangozta a jelentkezését. Aztán jöttek a kritikusok és „megteoretizálták” a felfedezést. Mára már csak kritikaink vannak, ha vannak. A „fiatal íróink” meg még mindig Hízsnyai Zoltán és Talamon Alfonz.

Ami engem illet: egyre kevesebb időm és kedvem jut a kezdő íróinkra, nem tudom, van-e utánpótlásunk. Csak azt tudom, hogy az egyetemen tavaly előtt még volt egy szemináriumunk, ahol kezdő prózáírókkal, költőkkel foglalkoztunk, az idén már nincs. De a tavaly előtti felfedezettjeinket (Rácz Vincét, Gazdag Józsefet stb.) azért látom dolgozni. Várom az első könyveiket!

– *Van-e nálunk irodalmi élet?*

– Azt hiszem, van, de a létezőmódja elég rejtélyes. Mint a bűvópatak: hol Gombaszögön jön elő a föld alól (a fiataljaink nemrég Gombaszögön tartottak sikeres találkozót), hol a Magyar Intézetben, hol a Kalligram vagy a Madách Könyvkiadó környékén. S ezek a fórumok egymással egyáltalán nem érintkeznek. Az Írók Társasága meg (pontosabban a Társaság választmánya), amely ezeket az aktivitásokat koordinálhatná, afféle ötödik fórumként működik, ha működik egyáltalán. Azaz az irodalomban tulajdonképpen nálunk is a magyarországihoz hasonló szekértáborosdi folyik. Csak míg Budapesten többnyire a népi-urbánus ellentét mentén fut a törésvonal, addig nálunk még az ellentétek is esetlegesek. Talán leginkább az a kőkorszakbeli nemzedékesdi a legerősebb megosztó tényező, amely szerint minden „fiatal író” zseniális, s minden 50-60 éven felüli szerző „régis struktúra”. A következmény pedig: hiába van olyan amilyen irodalmi életünk, a társadalmi jelenlétünk, visszhangja, kihatása egyenlő a nullával.

Pedig a bilanz, most 2000-ben akár pozitív is lehetne: az utóbbi 1-2 évben ugyanis több-kevesebb rendszerességgel jelen van az írásaival néhány olyan fiatal, nagyon jó felkészültségű kritikusunk (név szerint: Németh Zoltán, Kocúr László, Benyovszky Krisztián, Keserű József), akiket ha nyilvános előadói tevékenységre ösztönöznénk, sokkal elevebb, hatásosabb lehetne az irodalmi életünk.

– *„Olvasás és kritika nélkül nincs mű” – írod Az irodalom határai című tanulmányodban (1998), Cselényi László szövegelméleti ihletésű verseiről szólva. S Roland Barthes axiómáját kiegészítéd azzal a régebbi Barthes-megállapítással, hogy a „mű pusztán »verbális lehetőség«. Környezetéből kiragadva azonban ez a Barthes-szöveg félreérthető, »szlovákiai magyar léptékű» (szűkítő) lehetőségként is értelmezhető, mint ahogy az egykori Egyszemű éjszaka (1970) című antológia összeállításában talán így is hatott. Pedig Barthes a „csoda” megalkotásaként értelmezi a „lehetőséget”: „A klasszikus művészetben a kiformált gondolat szüli a szót, amely »kifejezi«, »tolmácsolja«... A modern költészetben ezzel szemben a szavak bizonyos formális folytonosságot teremtenek, amelyből lassankint valami, nélkülük lehetetlen értelmi és érzelmi közeg alakul ki; s a szó akkor annak a szellemibb terheességnek az érlelő szakasza, amelyben a »gondolat« kialakul és a szavak véletlenjének jóvoltából lassankint hajlékot talál magának”. (Roland Barthes: Az írás nullfoka, 1953.)*

– Értem az aggodalmadat! A „verbális lehetőség” hangsúlyozását valóban lehetne akár dilettantizmusra buzdításként is értelmezni: írjunk, ahogy tudunk, ahogy esik,

úgy puffan, nem számít, ha a szövegünk banális szó-, sőt betűhalmaz, majd jön a kritikus, s jelentést magyaráz bele – Természetesen Barthes-tól (s tőlem is) távol áll az ilyenfajta dilettantizmus-propagálás. Ezen túl pedig én az olvasóban is feltételezem az enyémhez hasonló olvasottságot, azaz, ha azt mondom, hogy „verbális lehetőség”, akkor ez egyszerre akarja asszociálni az idézet lelőhelyének, a több íves *Az írás nulla foka* c. műnek valamennyi kijelentését. Alapvetően pedig azt jelenti, hogy az irodalmi mű nem egy, a mű előtt adott gondolathoz igazodik többé. Barthes egyébként csaknem pontosan megjelöli a fordulat idejét: 1850 körül fordul – szerinte – az írás eleve adott jelentése a „nulla fokba” (feltehetően a *Fleurs du mal* megjelenése itt a meghatározó), ettől fogva az irodalom – ahogy Barthes mondja – a „stílussal telített”, azaz a műstrukturalódás a nyelvi analógiák, képzettársítások mentén folyik, az egyik szó, kifejezés, grammatikai szerkezet adja, hozza a másikat, de ez a módszer, írásmód a modern szerzőben a klasszikus szerző műveltségénél egyáltalán nem kisebb, hanem ha lehet, éppen fordítva: nagyobb műveltséget tételez föl. Főleg a gadameri értelemben felfogott nyelv („a nyelv világtapasztalat!”) maximális, alkotói ismeretét követeli meg.

S ami az *Egyszemű éjszaka* értékelését illeti: valószínűleg nem véletlen, hogy az egykori antológia nemzedékéből épp azok a szerzők morzsolódtak le, akik nem a nyelv világtapasztalat-jellegéből indultak ki, pontosabban: akiknél a verbalitás pillanatnyi lehetőségeihez nem társult elégséges világtapasztalat.

– *Említett tanulmányodban (korábbi véleményedtől eltérően!) a szlovákiai magyar irodalom (sőt a világirodalom) fogalmát is megkérdőjelezed. Számomra érthetetlen és vitatható következtetéseket vonsz le Dionyz Durisin képtelen állításaiból. Ez a tanulmány az általad szerkesztett Kontextus című kiadványban jelent meg (1985), szerkesztői megjegyzés nélkül! Megítélésem szerint a magára valamit adó magyar író soha nem azonosult azzal az ostoba gondolattal, hogy a kisebbségi magyar irodalom Csehszlovákiában független az egyetemes magyar irodalomtól, sőt (Durisin szerint) – horribile dictu! – „szerves része” az „adott államközösség” irodalmának. Az általad említett „híd-szerep” és a „kettős kötődés” elmélete is egyfajta kényszer-lehetőség volt ezekben az évtizedekben arra, hogy a kisebbségbe került író és irodalom az egyetemes magyar irodalomhoz való tartozását – a politika acsarkodásai ellenére is – megtarthassa! S ez egészen más valami, mint ami Durisin vágyálma volt...*

– Régi igazság, hogy a rab és a rabtartó idővel hasonlítani kezd egymásra. Az elmúlt század nemzeti és szocialista hatalmi struktúráiban az irodalom sorsa a rab és rabtartó koordináta-rendszerében alakult, s mondanom sem kell, hogy soha nem az irodalom volt a rabtartó. Az annak idején „nemzetiségi” vagy „kisebbségi irodalomnak” nevezett irodalomformációban mi is a rabtartónkra, azaz arra a szocialista államra hasonlítottunk, amely csak határokon és börtönökben volt képes gondolkodni. A légmentesen zárt határok között bizonyos kényszer-autonóm létre voltunk kárhozható, s ebből a szükségből ki-ki a maga habitusa szerint megpróbált személyes előnyt vagy irodalmi erényt kovácsolni. Emlékszem egy szekció-ülésünkre (a fiatalabbak kedvéért jegyezzük meg, hogy régebben a „szlovákiai magyar írók társaságát” hívtuk így), szóval egy szekció-ülésünkön Rácz Olivér takaratlanul megvallotta, hogy őt jól felfogott személyes érdek köti a „nemzetiségi” keretekhez: „Csak ne nagyon igyekezzünk a magyarországi fórumokra, mert a mi szerény képességeinkkel itthon, a kisebbségi viszonyok között jobban érvényesülhetünk” – mondta.

A „nemzetiségi irodalom” kategóriát én magam is valóban sokáig elfogadtam, de az én értelmezésemben a „nemzetiségi” jelző tartalma sohasem a bezártság és a saját

mérce, hanem a végletes, a „nemzetinél” is nagyobb nyitottság és világirodalmi kritikai mérték volt. (Aki nem hiszi, olvassa el az 1979-ben megjelent *Hagyomány és nyitottság* c. dolgozatomat, vagy akár a még korábbi, 1969-es keltezésű *Küldetés – önvállalás – küldetés*, illetve *A „csehszlovákiai magyar irodalomért”* című jegyzeteimet! Ez utóbbi címe ne tévesszen meg senkit, a „csehszlovákiai” jelző itt egyrészt a szűkítő, a nyitottsággal szemben bezártságot, provinciális gondolkodást jelentő „szlovákiai” jelzővel szemben nyert sajátos jelentést, másrészt történeti motiváltságú volt, s azt akartam kifejezni vele, hogy mi nem pusztán „Csehszlovákiában élő írók” – azaz betelepültek –, hanem a terület őshonos lakói vagyunk.)

Persze, dehogyan akarom én itt az esetleges egykori szerecsenséget mosdatni, hisz ma már néha – mint afféle kései Ignótus-tanítvány – a pillanatnyi véleményeimet sem tudom következetesen vállalni (tudvalevő, hogy Ignótusnak volt a szavajárása: Nem osztom a saját véleményemet!), de annyira azért nem vagyok „nyitott” (azaz liberális), hogy a tegnapi véleményemet csak azért ne osszam, mert ma is azt vallom, amit tegnap vallottam.

Summa summarum: ma úgy látom, hogy az alkotás számára a teljes nyitottság, a minden hatásra fogékony, befogadó szellem és nyelvi elaszticitás a leggyümölcsözőbb, s hogy az irodalom mellett mindenféle jelző (kisebbségi, nemzetiségi, nemzeti stb.) beszűkítő, korlátozó hatású, szinte a „műszer-idealizmus” elvei szerint működő, s ennél fogva elég lenne talán pusztán „irodalomról” beszélnünk, s az „irodalom” alatt mindig a konkrét nyelvben megképződő világirodalmat (tehát nem a goethei absztrakt, nyelvek fölött lebegő Weltliteraturt) értenünk.

– *Több műfajú író vagy... Irodalomkritikáid, tanulmányaid a régi magyar irodalmat s a kortárs magyar irodalmat illetően is fontos megállapításokat tartalmaznak. Összegező jellegű „kalandra”, irodalomtörténeti áttekintésre nem készülsz?*

– Meg fogsz lepődni: már van mögöttem egy ilyen „összegező kaland, irodalomtörténeti áttekintés”. Évekkel ezelőtt egyetemi hallgatóim számára írtam egy „rég Magyar irodalomtörténet”, de mivel az összeállításánál nagyban támaszkodtam Gerézdi Rabán, Bán Imre és Klaniczay Tibor kutatási eredményeire, csalás lett volna, ha saját nevem alatt adom ki, így hát a három „meglopott” szerző nevéből és a saját nevemből csináltam egy mozaiknevet, s a „művem” ma, egyetemi jegyzetként, Gerbánczay Árpád név alatt forog magyarszakosaink kezén.

Szóval az irodalomtörténet műfaját meglehetősen abszurd szövegformációnak tartom. S nemcsak azért, amiért René Wellek azt mondhatta róla, hogy (módszerét tekintve) „csalamádé-tudomány”, hanem azért is, mert nem tudom elképzelni, hogy az irodalomtörténet-szerző valóban mindent elolvas, amiről ír. Ha pedig nem olvasott el mindent, akkor hogyan mer úgy írni, mintha mindent elolvasott volna?

Ilyen vonatkozásban örök rejtély a számomra Szerb Antal: ő róla elhiszem, hogy valóban mindent átrágott, amiről Világ- és Magyar irodalomtörténetében értekezik. Harmincéves korára betűről betűre elolvasta az egész magyar irodalmat, negyvenéves korára az egész világirodalmat. Hogyan csinálta? Én ma, hatvanöt éves koromban úgy érzem, hogy százszor annyi olvasnivaló van előttem, mint amennyi mögöttem. Pedig öt éves korom óta folyékonyan olvasok. Nem jártam még iskolába, mikor egy pusztai rokonunk fogadott apámmal, állítva, hogy nem tudok olvasni, csak betanultam bizonyos szövegeket. Egy újságot húzott elő a zsebéből, s ráadásul fordítva, fejléccel lefelé

tartotta elem, hogy zavarba hozzon, de én a nagybetűs címeket, állítólag, úgy is elolvastam.

– *Életed során különböző hivatások vonzáskörébe kerültél (voltál tanító, riporter, főiskolai adjunktus, kiadó és lapszerkesztő, egyetemi előadó stb.) Mennyire jelentettek ezek számodra kihívást?*

– Mindegyiknek köszönhetek valamit. Hogy pontos legyek: a hivatásaim azt a szerepet töltötték be az életemben, mint a régi szerzők életében a mecénások. Az egyik irodalomtörténeti tanulmányokat „rendelt” nálam, a másik riportokat, karcolatokat, a harmadik irodalomkritikákat, a negyedik megint valami mást „parancsolt”. Egy „megrendelésnek” viszont talán nem kellett volna eleget tennem: azokat az éveket, amelyeket kiadó- és lapszerkesztőként a szlovákiai magyar szerzők rossz kéziratainak a javítgatásával töltöttem, elveszett időnek érzem. A szlovákiai magyar irodalom nem lett jobb velem, nekem meg e munka rengeteg alkotó energiámat fölemésztette.

– *Elég sokáig őriztetted személyis szabadságodat, későn nősültél... Később azonban példás és gondos családapaként ismert a környezeted. Mit jelent számodra a család, vagy az a szűkebb (baráti) közösség, amellyel megosztod gondjaidat?*

– A családról azt mondhatjuk el, amit a parlamenti demokráciáról: még nem találtak fel nála jobbat. Az együttélésnek és túlélésnek a legeredményesebb és legelviselhetőbb formája. Az előző mondat „még”-je pedig oda céloz, hogy nem hogy nem tudhatjuk, mit hoz a holnap. Ez az átkozott termosz-kor, amiben élünk, lassan minden korábbi „struktúrát” szétrág. A „baráti közösségeket” például már teljesen felbomlasztotta. Ma a legjobb esetben is csak baráti párosok léteznek, a három vagy több tagú „baráti” közösségekben előbb-utóbb megjelenik a kényszeredettség eleme, sőt a hivatali elidegenedettség szelleme.

– *Van-e valami sajátos kedvtelésed, hogy telnek napjaid?*

– Ilyen szempontból szerencsés ember vagyok: kedvteléselem a munkám. Ha az egyetemi elfoglaltságaim megengedik, s a testi nyavalyáim is éppen szünetelnek, írok és olvasok, s az nekem kedvtelésnek is elég. Újra olvasom Shakespeare-t, a Brontë-nővéreket, Móricz Zsigmond *Pillangóját*, a Bibliát. A napokban Szophoklész *Oidipusz Kolónoszban*-ját vettem így elő, s azon töprengtem, hogy vajon szerencsét hoznék-e én a Kolónoszomra (Gömörre, a szülőfalumra), ha otthon temetnének el.

Ez persze vicc, dehogyan akarok még meghalni!, hisz távolról sem én vagyok a sor elején. Menjenek csak előbb a hetvenévesek! (Te hány éves is vagy? Ha jól tudom, harmincban születél!)

Meg aztán: miközben e sorokat papírra teszem-tisztázom, a rádióban a füleki Agócs Gergely fergetes barkó-juhász dalokat énekel, s olyan autentikus palóc dialektusban, hogy könny szökik a szemembe, s eszembe jutnak korábbi, valós kedvteléseim, a népdal, a népi hangszerek, a furulyák és sokminden más, s ámulva tapasztalom, hogy most már ezeket is mintha csak olvasnám, pontosabban: újraolvasnám, maga a szülőföld is inkább érzelmi és értelmi információ immár, s nem valódi létezés, nem valódi „kedvtelés”. S hát ugye hogyan is lehetne az „információ” dombjai alá temetkezni!? Vagy mégis lehet?

Az a szimulakrum-lét, amelyet Baudrillard körülbelül húsz évvel ezelőtt lelken-dezve, mint valami vadonatúj fölfedezést, megkiáltott, egy bizonyos életkorban természetes életforma. A 65 éves ember a lehető legnagyobb természetességgel „ássza be ma-

gát... információs bankjába, hatalmas kommunikációs hálói mögé, amelyekben az idő végül – tiszta cirkulációban – feloldódik” (Baudrillard). Nem volt még kor, amelyikben ez a három fogalom – információ, bank, sírhalom – összetartozott volna. Most, íme, egyenesen egyetlen metaforába kívánkoznak. Ha kicsit több időm lenne, az összetartozásukból talán verset is tudnék írni.

De hogyan is szólt a kérdésed? „*Van-e valami sajátos kedvtelésed?*” Hát persze a vers, ahogy látod, még mindig a vers a legfőbb kedvtelésem. Futtatni az eszemet, a nyelvi fantáziámat, s egyszer csak a szöveg bizonyos csomósodásainál úgy érezni, hogy... pusztá kézzel átnyúltam valami falon. (A záró kép Orbán Ottótól, szabadon idézve!)

– *Mennyit írsz naponta, könnyen írsz? És hogy állsz a naplóírással?*

– Mindig is lassan, gyötrődve írtam, de mostanában mintha még lassabban írnék. Egyetlen szonethez is egy szekérderek papír kell, olyan sok variációt készítek hozzá. Az egyetlen, amit könnyen írok, az a napló. Rólam köztudott, hogy 17 éves koromtól rendszeresen jegyzem a szellemi és egyéb történéseimet, de mindig csodálkozom, hogy vannak, akik ezt a hírt készpénznek veszik, el is hiszik. Hisz naplóimból csak egyetlen – igaz, terjedelmes – részletet láthattak; a *Pozsonyi Páholy* c. kötetemben jelent meg, 1993-ban. Most viszont, 65. születésnapomon ünnepélyesen megígérem magamnak és azoknak, akik eddig látatlanban is hittek a naplóm létezésében, hogy 2001-ben, de legkésőbb 2002-ben könyvalakban is megjelentetem naplófüzetemet. *Napló, 1952–2000*. Ez lesz a címe. S nem engedek a negyvennyolcból! Ugyanis 52-től 2000-ig, az 48 év történelem és irodalom.

– *A „betvenkedés” felé tartva mit kérnél a jó tündértől, ha megjelenne előtted?*

– Hát talán azt, hogy legyen időm az előbbi ígéretemet – és minden más, korábbi ígéretemet is – teljesíteni. S ebben az értelemben, azaz nem egészen önzetlenül, teszek mindjárt egy újabb ígéretet: olvastam valahol, hogy az utóbbi évtizedekben az interjúirodalom az emberiség reprezentatív műfajává nőtte ki magát. A posztmodern világ egyebet sem csinál, csak interjúkat készít: hol a glóbusz egyik fele interjúvolja meg a másikat, hol a másik az egyiket. Nos, ígérem, hogy 2010-ben, mikor Te már 80 éves aggastyán leszel, én meg még mindig délceg (75 éves) „fiatal költő”, az emberiség másik fele képviselőjében, és cserébe a jelen interjú-kérdéseidért, meginterjúvolland Téged.

– *Vállalom a kihívást! S ha kellőképpen – kevés idegen szóval fűszerezve – teszed fel a kérdéseidet, talán még képes is leszek rá, hogy megértsem őket. Addig is fel a fejjel, voltunk mi már szépek is, fiatalok is, mára már csak az maradt, hogy fiatalnak higgyük-bazudjuk-ironizáljuk magunkat. Vigasznak ez sem rossz...*

Fénel Zoltán